

Bogna Opolska-Kokoszka

Wyższa Szkoła Komunikowania, Polito-
logii i Stosunków Międzynarodowych
w Warszawie

FRANÇOIS RASTIER – SENS
ODNALEZIONY

*Język jest narzędziem służącym do wyrażania znaczeń.
Struktura tego narzędzia odzwierciedla jego funkcję
i być może właściwie rozumiana jedynie w kategoriach tejże funkcji.
Badanie języka bez odwoływania się do znaczenia
przypomina studiowanie znaków drogowych
z punktu widzenia ich właściwości fizycznych
(ile waży, jakiej farby użyto do ich namalowania itp.)
lub badanie struktury oka z pominięciem funkcji widzenia.
(Wierzbicka 2010 : 19)*

0. W publikacji, która stawia sobie za cel *poszukiwanie znaczeń*, przywołanie projektu semantyki interpretacyjnej François Rastiera (1987, 1989, 1991, 1994, 1996, 2001), wydaje się wyjątkowo zbieżne z zaproponowanym tematem. Autor, podobnie jak cytowana powyżej Anna Wierzbicka (1992, 2010), niezwykle konsekwentnie upomina się o właściwe miejsce i właściwe traktowanie semantyki, poprzez uwypuklenie jej ściśle językowego i semiotycznego charakteru. To, co łączy Wierzbicką i Rastiera, to podobny sposób odnoszenia się do wcześniejszych kierunków językoznawczych, które albo marginalizowały rolę semantyki, albo usiłowały sformalizować struktury semantyczne.

Tak więc zwolennicy Chomsky’ego mówią o „umyśle”, ale nie chcą badać znaczenia, natomiast semantycy formalni mówią o „znaczeniu” lecz rozumieją je jako światy możliwe lub warunki prawdziwości, a nie jako struktury pojęciowe (Wierzbicka 2010 : 25).

Pomimo swojej nazwy, „semantyka formalna” (lub „semantyka teoriomodelowa”) nie stara się ani odkryć i opisać znaczeń zakodowanych w języku naturalnym, ani porównywać znaczeń w różnych językach i kulturach. Za swój cel obiera raczej przełożenie pewnych starannie dobranych typów zdań na rachunek logiczny (Wierzbicka 2010 : 24).

Na tym właściwie kończy się podobieństwo między dwoma autorami, nie licząc oczywiście pojęcia elementarnych jednostek semantycznych, które można porównać do rastierowskich semów, z tą różnicą, że jednostki dla Wierzbickiej są uniwersalne, natomiast semy są kategoriami właściwymi dla poszczególnych języków.

François Rastier, jeden z najwybitniejszych żyjących francuskich językoznawców, niezwykle wszechstronny erudyta z finezją posługujący się wiedzą dotyczącą zarówno sztucznej inteligencji, jak i filozoficznymi i literackimi analizami, nie został spopularyzowany na gruncie polskim. Niniejsza praca stanowi próbę częściowego wypełnienia tej luki.

Na początku omówione zostaną najważniejsze zasady semantyki interpretacyjnej¹ w opozycji do innych kierunków, następnie przedstawione będą narzędzia opisowe tej metody z uwzględnieniem trzech poziomów analizy; mikro-, mezo- i makrosemantycznych. Na zakończenie przedstawiona zostanie definicja sensu, w kontekście kluczowego dla niego zagadnienia, jakim jest zjawisko interpretacji tekstów.

1. Zakres zainteresowań badawczych Rastiera (1972, 1987, 1988, 1989, 1990, 1994, 2001, 2006) rozciąga się od metodologicznych rozważań na temat statusu nauk humanistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem semantyki (również w relacji do pragmatyki), przez epistemologiczne i ontologiczne poszukiwania specyfiki znaku językowego i tekstu, analizy tekstów literackich, tworzenie narzędzi informatycznych, do analiz komputerowych wszelkiego rodzaju korpusów (Rastier używa terminu filologia numeryczna), na stworzeniu metody semantycznej analizy tekstów, zwanej semantyką interpretacyjną, kończąc.

Semantyka interpretacyjna wyrosła z semantyki strukturalnej, w wielu miejscach jak zauważa Rastier (1987, 1989) pozostaje jednak polemiczna w stosunku do niej, jak i innych kierunków:

– **gramatyki narracyjnej Greimasa** – gdzie izotopia tworzona była jedynie przez klasery (semy generyczne), które uznawane były przez Greimasa za kategorie uniwersalne, podobnie jak modele struktury tekstu oraz aktanty;

– **semantyki formalnej, logiki, filozofii języka** – które dążą do sformalizowania struktur semantycznych i posługują się pojęciem konceptu, nieuwzględniającego dwoistej struktury znaku językowego;

– **pragmatyki** – która zastąpiła retorykę i zajmuje się interlokucją, a nie tekstem jako takim;

– **hermeneutyki religijnej** – według której sens jest immanentną cechą tekstu daną a priori, ponieważ umieszczony tam został przez Boga i jest rezultatem objawienia;

– **podejścia kognitywnego** – którego uniwersalistyczny charakter przejawia się w poszukiwaniu regularności i podobieństw w funkcjonowaniu językowym ludzi, posługujących się różnymi językami, oraz w interpretowaniu tekstowości w kategoriach cech ludzkich, stanów umysłu nadawcy i odbiorcy bez brania pod uwagę różnic, wynikających z różnych systemów języka oraz kulturowego wymiaru tekstu.

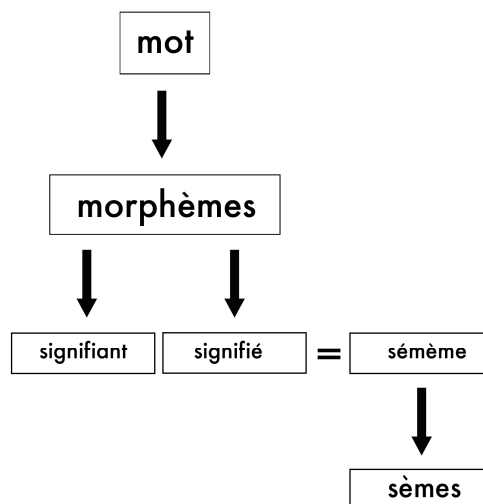
¹ Opis dotyczący tych zagadnień oparty będzie na rozprawie doktorskiej, napisanej pod kierunkiem Pani Profesor Marceli Świątkowskiej: *Le discours philosophique d'Emmanuel Lévinas selon la sémantique interprétative*, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, 2000.

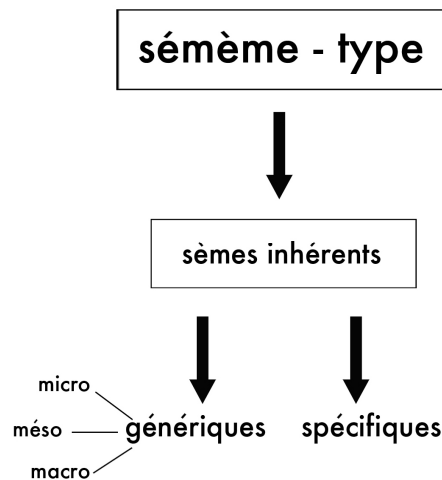
2. **Semantyka interpretacyjna** to metoda analizy tekstowej, którą, dzięki jej złożoności i precyzji, można z powodzeniem zastosować do badania wszelkiego rodzaju tekstów. Pozwala ona na opisanie trzech tradycyjnie wyróżnianych poziomów analizy językowej: słowa, zdania i tekstu. Poziom najwyższy – tekst rozumiany jest tu jako pewna całość, która organizuje i dookreśla swoje elementy składowe. Autor (Rastier 1987, 1989, 2001) wielokrotnie powtarza, że to, co globalne, warunkuje rozumienie tego, co lokalne. Dlatego też konieczna jest semantyka zintegrowana, której każdy ze składników partycypuje w opisie trzech, wyróżnionych przez Rastiera, poziomów tekstu: mikrosemantycznego, mezo-semantycznego i makrosemantycznego. Rozróżnienie to odpowiada jednocześnie trzem działom opisu semantyki interpretacyjnej. Będą to kolejno:

2.1. Mikrosemantyka – zajmuje się najniższym poziomem tekstu – składnikami sememu, będącego treścią (*signifié*) morfemu. Semy to zespoły najmniejszych części znaczenia, właściwe danemu językowi. Rastier wyróżnia następujące typy semów i podaje odpowiadające im kategorie u innych autorów:

- sem generyczny: (Katz i Fedor – *semantic marker*, Greimas – *classème*) wskazuje na przynależność sememu do określonej klasy semantycznej, pozwala na przybliżenie dwóch sememów przez odniesienie do ogólniejszej klasy,
- sem specyficzny: (Katz i Fedor – *semantic distinguisher*, Greimas – *sème nucléaire*) pozwala na przeciwstawienie dwóch pokrewnych sememów poprzez relację niekompatybilności, wzajemnego wykluczania się,
- sem inherentny: wynika z systemu języka, tworzy znaczenie leksykalne, jest dziedziczony przez dany okaz na podstawie typu,
- sem aferentny: (Pottier – *trait connotatif*) wynika z innych aniżeli sem inherentny norm kodyfikacji, rekonstrukcję tych semów umożliwiają inferencje kontekstowe (wewnątrztekstowe) oraz normy społeczno-historyczno-kulturowe.

Dla lepszego zobrazowania powyższych zależności, przedstawiamy następujące schematy graficzne:

Przykładami powyższych rozróżnień będą sememy: „kobieta” i „mężczyzna”. Ich semy inherentne specyficzne to odpowiednio: /żeńskość/ i /męskość/, natomiast wspólny sem generyczny to /człowieczeństwo/. Ilustracją aktualizacji semów aferentnych jest interpretacja syntagmy: „Walka kobiet o równouprawnienie”. Semy aferentne w stosunku do sememu /kobiety/ to z jednej strony /waleczność/, z drugiej zaś /dyskryminacja/. Jest to przykład wpływu kontekstu wewnątrz tekstu na interpretację.

2.2. Mezosemantyka – jest to poziom pośredni pomiędzy mikro- i makrosemantyką, obejmujący takie zagadnienia jak anafora, koreferencja, łączliwość semantyczna.

2.3. Makrosemantyka – (właściwy poziom tekstu) obejmująca cztery poziomy:

- poziom tematyczny, który zajmuje się zawartością tematyczną i ich strukturą paradygmatyczną, wyróżniając tematy generyczne i specyficzne;
- poziom dialektyczny, który wyróżnia dwa wymiary: dotyczący wydarzeń oraz wymiar agonistów. Pierwszy z nich dotyczy takich zjawisk jak aktorzy, ich role i funkcje. Sfera interakcyjna danego aktora zbudowana jest przez zespół jego ról, który pozostaje pod wpływem interwałów czasowych. Poziom agonistyczny jest poziomem wyższego rzędu, gdzie agonista obejmuje pewną klasę aktorów. Analogicznie, sekwencja pozostawać będzie jednostką wyższego rzędu zawierającą funkcje i syntagmy;
- poziom dialogiczny, który obejmuje modalności dotyczące świata przedstawionego w tekście, przykładowo – określa przestrzeń tekstu w kategoriach światów możliwych. Opisuje się tutaj również sytuację autora wypowiedzi, jego relację w stosunku do tekstu i odbiorcy;
- poziom taktyczny, który bada szyk, rozmieszczenie jednostek semantycznych na wszystkich poziomach oraz porządek, wedle którego są one interpretowane.

2.4. Każdy **tekst** wyraża właściwy sobie typ interakcji wymienionych poziomów, co daje możliwość dokonania typologii tekstów. Składniki semantyczne tekstu nie są uszeregowane a priori. Każdy z nich określany jest przez trzy różne zespoły czynników: system funkcjonalny języka, normy socjolektalne (z normami dotyczącymi danego gatunku) oraz normy idiolektalne. Przykładowo, wpływ systemu funkcjonalnego języka zmniejsza się wraz z przechodzeniem z poziomu mikrosemantycznego w kierunku makrosemantycznego, czyli do tekstu.

Tekst i dyskurs traktowane są jako oddzielne zjawiska. Rastier (1996) definiuje dyskurs jako *socjolekt właściwy pewnemu typowi praktyki społecznej* (jak np. dyskurs religijny, polityczny, naukowy). Tekst staje się dyskursem w momencie tworzenia tekstu oraz jego lektury.

Wedle teorii Rastiera tekst warunkowany jest przez trzy cechy:

1/ autentyczność, rozumianą jako zachowanie kontekstu i praktycznego charakteru tekstu,

2/ przynależność do pewnej praktyki społecznej,

3/ odniesienie do materialnej bazy.

W tym ujęciu tekst pozostaje pewnym zmiennym, uwarunkowanym historycznie, kulturowo i społecznie, zjawiskiem, którego interpretacja nie pozostaje jego cechą immanentną.

Rastier przeciwstawia się kognitywnej koncepcji tekstu, nie godzi się na ograniczenia jego struktury do określonych modeli mentalnych. Warstwa językowa tekstu wyznacza pewne granice dla tworzenia się przedstawień w umyśle. Semantyka interpretacyjna ma badać te ograniczenia, wynikające z językowej materii tekstu, którą Rastier nazywa materialnością filologiczną. Tekst jawi się jako kulturowy wytwór człowieka. Punktem wyjścia dla tego rozumowania jest analiza znaku językowego, różnego od pojęcia (konceptu) filozoficznego lub psychologicznego ze względu na jego specyfikę, wynikającą z dychotomii *signifiant/signifié*. Rastier podkreśla istotną różnicę pomiędzy *langage* (przedmiotem badań filozofii lub psychologii) oraz *langues* (poszczególnymi językami naturalnymi). Opowiada się za stworzeniem semantyk poszczególnych języków naturalnych. Twórca semantyki interpretacyjnej postuluje autonomię semantyki broniąc specyfiki *signifié*.

3. Podstawowe zjawisko zapewniające spójność wypowiedzi to izotopia. Rozumiana jest ona jako powtarzalność danej jednostki językowej w obrębie tekstu na różnych jego poziomach. Może więc objąć takie zagadnienia jak powtarzanie się jakiegoś semu (izotopie generyczne lub specyficzne), ale również kategorii liczby pojedynczej lub negacji. Wyodrębnienie izotopii jest podstawowym procesem interpretacyjnym, pozwalającym opisać **sens** tekstu, który nie istnieje poza interpretacją i rodzi się w sytuacji wypowiedzania (*énonciation*). Dla Rastiera struktury tekstowe są przede wszystkim semantyczne, dlatego najistotniejsze będą izotopie zbudowane na powtarzalności semicznej.

Interpretacja uzależniona jest od ograniczeń nakładanych przez system języka, strategii lektury oraz od uwarunkowań kulturowych. Sens tekstu nie jest zawarty w tekście lecz w sytuacji interpretacyjnej, jest przejściowy i zmienny. Jedyne, co

jest niezmiennie w tej sytuacji interpretacji, dzięki której dochodzimy do sensu, to prawidłowości dotyczące percepcji semantycznej (właściwą dziedziną, która się tym zajmuje jest psychofizjologia).

W definicji sensu, która wyłania się z wcześniejszych rozważań, sens jest (Rastier 2001) określanym jako zespół semów inherentnych i aferentnych aktualizowanych w tekście. Sens zależny jest od kontekstu oraz sytuacji wynikającej z danej praktyki społecznej. W ten sposób różni się od znaczenia definiowanego przez Rastiera (2001) jako *signifié* danej jednostki językowej pozbawione kontekstu i pozostające poza jakąkolwiek praktyką społeczną.

BIBLIOGRAFIA

- Greimas A. (1970), *Du Sens*, Paris: Seuil.
- Pottier B. (1974), *Linguistique générale*, Paris: Klincksieck.
- Rastier F. (1972), „Systématique des isotopies”, w: A.J. Greimas, F. Rastier (éds), *Essais de sémiotique poétique*, Paris: Larousse.
- Rastier F. (1987), *Sémantique interprétative*, Paris: PUF.
- Rastier F. (1988), „Microsémantique et syntaxe”, *L'information grammaticale* 37, 8–13.
- Rastier F. (1989), *Sens et textualité*, Paris: Hachette.
- Rastier F. (1990), „La triade sémiotique, le trivium, et la sémantique linguistique”, *Nouveaux actes sémiotiques* 9.
- Rastier F. (1990a), „Signification et référence du mot”, *Modèles linguistiques* 24, 61–82.
- Rastier F. (1991), *Sémantique et recherches cognitives*, Paris: PUF.
- Rastier F. (1992), „Mimesis et Semiosis”, w: *Miscellanées offertes à Henri Mitterand*, Paris: Nathan.
- Rastier F. (1994), *Sémantique pour l'analyse*, Paris: Masson.
- Rastier F. (1996), „La sémantique des textes – concepts et applications”, *Hermes, Journal of Linguistics* 16, 15–37 (http://download2.hermes.asb.dk/archive/download/H16_02.pdf).
- Rastier F. (2001), *Arts et sciences du texte*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Rastier F. (2006), „Formes sémantiques et textualité”, *Langages* 163, 99–114.
- Wierzbicka A. (1992), *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*, New York: Oxford University Press.
- Wierzbicka A. (2010), *Semantyka – jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Abstract

François Rastier – a rediscovered sense

The aim of the article is to discuss the concept of sense within the interpretive semantics of François Rastier (1987, 1989, 1991, 1994, 1996, 2001) – one of the leading, living French linguists. The author very consistently fights for a proper place for the semantics of text, as opposed to, inter alia, formal semantics and cognitivism. The work presents the most important principles and descriptive tools of interpretative semantics, taking particular account of the semantic phenomena appearing at the text level. The definition of sense will be described in the context of the interpretative process (as a process of updating inherent and afferent sems) in opposition to the meaning. Rastier regards it as a certain artefact, since it includes the *signifié* of some linguistic unit which is deprived of any context and is not in social practice.

Streszczenie

François Rastier – sens odnaleziony

Celem artykułu jest omówienie koncepcji sensu w ramach semantyki interpretacyjnej François Rastiera (1987, 1989, 1991, 1994, 1996, 2001) – jednego z najwybitniejszych żyjących językoznawców francuskich. Autor bardzo konsekwentnie walczy o właściwe miejsce dla semantyki tekstu w opozycji, między innymi, do semantyki formalnej i kognitywizmu. W pracy przedstawiono najważniejsze zasady i narzędzia opisowe semantyki interpretacyjnej ze szczególnym uwzględnieniem zjawisk semantycznych zachodzących na poziomie tekstu. Definicja sensu opisana zostanie w kontekście procesu interpretacji (jako proces aktualizacji semów inherentnych i aferentnych) i w opozycji do znaczenia. Uważane jest ono przez Rastiera jako pewien artefakt, ponieważ obejmuje *signifié* jakiejś jednostki językowej pozbawione wszelkiego kontekstu i poza jakąkolwiek praktyką społeczną.